

درس هشتم

«انقلاب مشروطه»

(زمینه‌های نهضت مشروطه)

یکم از دست رفتن بخش‌هایی از سرزمین ایران

۱-۱: قسمت‌هایی که توسط روسیه از ایران جدا شدند عبارت بودند از: کل قفقاز در شمال غربی و منطقه ماورالنهر در شمال شرقی به این ترتیب در مشرق و مغرب دریای خزر ایالت‌های وسیع و زرخیزی از ایران جدا شدند.

۱-۲: سرزمین‌هایی که توسط انگلستان از ایران جدا شدند عبارت بودند از ایالت‌های هرات و قندهار و بخش‌های بزرگی از بلوچستان.

دوم «غلبه استعمار بر مملکت»

۲-۱: ضعف حکومت قاجار-طمع ورزی و فساد مالی درباریان زمینه سلطه بیگانگان را فراهم کرد(نمونه اخذ امتیازات)

۲-۲: قرض‌هایی که شاهان قاجار از بیگانگان می‌گرفتند و همچنین علاقه آنان به مسافرت به اروپا میزان وام را افزایش می‌داد.

۲-۳: وام‌هایی که ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه از روسیه و انگلیس دریافت می‌کردند به جای هزینه‌های اساسی برای کشور خرج سفرهای آنان می‌شد.

نتیجه: اخذ امتیازات گوناگون-گرفتن وام-اعمال حق قضاوت کنسولی-دخالت‌های دول بیگانه در امور داخلی ایران احساسات ملی ایرانیان را جریحه دار کرده بود.

سوم: «استبداد دستگاه حاکم»

۳-۱: حکومت قاجار بر بنیاد استبداد و قدرت شاه متکی بود برای حفظ جان و مال و ناموس مردم هیچ گونه تضمینی وجود نداشت.

۳-۲: این وضع در ایالت‌ها بدتر از مرکز بود و مالیات‌های سنگین برنارضایتی‌ها می‌افزود.

چهارم: «مخالفت‌های مردم و علما با استبداد و استعمار»

۴-۱: از یک سو توجه مردم ایران به آموزه‌های اسلامی-علاّت خواهی و لزوم دفع ظلم که در قرآن کریم و

سیره معصومین موجب می‌شد نسبت به این آموزه‌ها احساس تکلیف کنند.

۴-۲: از سوئی دیگر مذهب شیعه و قدرت مطلق سلاطین را نامشروع می‌دانست مثلاً در جریان نهضت تنباکو

خط بطلان بر مطلق بودن قدرت شاه کشید.

۴-۳: یک قرن مبارزه و بیدادگری ارتباط منظمی بین علما و مردم به وجود آمد و زمینه پیدایش حرکت‌های

فکری به رهبری عالمان دینی فراهم شد. اولین ثمره این تفکر و فعالیت‌ها پیروزی در نهضت تنباکو و لغو قرارداد قدرت

رهبری شیعه را در صحنه سیاسی کشور آشکار کرد.

۴-۴: این جریان فکری و اعتراض آمیز در دوره سلطنت ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه به نهضتی عظیم به

رهبری روحانیت تبدیل گردید.

۴-۵: آیت الله سید محمد طباطبائی-آیت الله سید عبدالله بهبهانی-آیت الله شیخ فضل الله نوری و آیت الله شیخ

عبدالله مازندرانی و آیت الله خلیلی تهرانی این نهضت را رهبری کردند.

نکته: اساس نهضت مشروطه خواهی بر مبارزه با استبداد داخلی و خارجی و برقراری عدالت در مملکت قرار

داشت. این نهضت خواهان عدالت خانه و دارالشورا - و محدود کردن قدرت شاه و اجرای قوانین اسلامی بود.

پنجم: «ورود اندیشه‌های جدید»

۵-۱: عصری که پادشاهان قاجار با خود کامگی حکومت می‌کردند در دوران تحول‌های فکری و آزادی خواهی

در قسمت‌هایی از جهان آن روز بود. تعدادی از کشورهای آسیایی و اروپائی به ایجاد حکومت مشروطه و با جمهوری

دست یافته بودند.

۲-۵: زمینه‌های ورود تفکر مشروطه خواهی در ایران به اشکال مختلف نظیر اعزام دانشجویان به خارج - سفرهای درباریان و سیاست مداران و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم نشد.

۳-۵: دستاوردهای مسافرت‌ها - معاشرت‌ها - مأموریت‌های مهاجران و دانشجویان و دیپلمات‌های ایرانی از راه انتشار روزنامه‌ها - کتاب‌ها و سفرنامه‌ها در خلال نامه‌ها و سخنان آنان به جامعه منتقل می‌شد.

۴-۵: در رابطه با ورود اندیشه‌های جدید و تفکر مشروطه خواهی باید به دو نکته مهم توجه داشت. روزنامه‌ها و آثار روشنفکران.

الف: انتشار روزنامه سبب تحولی بزرگ در مردم شد. در آن زمان روزنامه‌های فارسی زبان به داخلی و خارجی تقسیم می‌شد و روزنامه‌های داخلی خود به دو دسته دولتی و غیر دولتی تقسیم می‌شدند و روزنامه‌هایی که در خارج از ایران انتشار می‌یافتند.

۱-الف: روزنامه‌های دولتی عبارت بودند از «کاغذ اخبار» اولین روزنامه ایران توسط میرزا صالح شیرازی از دانشجویان اعزامی به انگلستان انتشار یافت. سپس روزنامه‌های وقایع اتفاقیه - شرف و شرافت.

۲-الف: «تربیت» و «ادب» از روزنامه‌های غیر دولتی بودند که معروفیت ویژه‌ای داشتند.

۳-الف: روزنامه‌های عروه الوثقی - اختر - قانون - حبل المتین - (حکمت - ثریا) از مشهورترین روزنامه‌های فارسی زبان بودند که در خارج چاپ و وارد ایران می‌شدند.

نکته: برای آگاهی بیشتر ((روزنامه‌های فوق (۳-الف) به ترتیب در شهرهای (پاریس - استانبول - لندن - کلکته و قاهره) چاپ و منتشر می‌شدند).

یکم «آغاز حرکت مردم علیه استبداد و پیروزی نهضت مشروطه» «مظفر الدین شاه»

۱-۱: مظفر الدین شاه مردی سست عنصر - بی اراده و بیمار بود. او توانی برای سر و سامان دادن امور کشور را نداشت و لذا عین الدوله که فردی مستبد بود به صدارت انتخاب کرد و اداره مملکت را به او سپرد.

۲-۱: او مانند پدرش سه بار به اروپا سفر کرد و هزینه‌های سنگین آنرا با وام گرفتن از بیگانگان تأمین می‌کرد.

۱-۳: اجرای این سفرها که در روزنامه‌ها درج می‌شد خشم عمومی را برانگیخت - خشونت‌های عین الدوله و حاکمان همراه با فقر اقتصادی بر نارضایتی‌ها افزود و کشور را آماده شورش‌های سراسری کرد.

۱-۴: در همین سال ۱۳۲۳ هـ- ق روحانیون از فرصت به دست آمده از عزاداری ماه محرم و یادآوری ستم ستیزی امام حسین(ع) و عدالت خواهی آن حضرت تبلیغ می‌کردند، حوادث اتفاقیه سرانجام نهضت مشروطیت را به پیروزی رساند.

دوم: مهمترین حوادث شتاب دهنده که به پیروزی نهضت مشروطه انجامید؛ عبارت بودند از:

«ماجرای نوزبلژیکی - نارضایتی مردم ایالت‌ها - ماجرای بانک استقراضی روس - فلک شدن بازرگانان - مهاجرت صغری - مهاجرت کبری»

دوم: «ماجرای نوز بلژیکی»

۱-۲: مسیو نوز بلژیکی که طبق قرارداد گمرکی ایران و روسیه کارگزار روس‌ها در امور گمرکی ایران بود. در یک مجلس «بال ماسکه» با لباس روحانیون در حالیکه قلیان به دست داشت عکس گرفت همین عکس در ماه محرم که بین عزاداران پخش شد موجبات اعتراض را فراهم آورد.

۲-۲: بلژیکی‌ها از سال ۱۳۱۵ هـ-ق گمرکات ایران را در دست گرفته بودند. سوء رفتار آنان افکار عمومی را بر ضد خود تحریک کرده بودند لذا خواهان اخراج سیوئوز از ایران شدند.

۲-۳: اجرای این جریان را آیت الله سید عبدالله بهبهانی داشت. این اولین جرقه نهضت مشروطه بود و آیت الله سید محمد طباطبائی نیز حرکت میونوز را نکوهش کرد و اتحادی بین ایشان و آیت الله بهبهانی برای ادامه حرکت شکل گرفت.

۲-۴: همکاری دو سید روحانی که همراه با انجمن‌های مخفی که قبلاً شکل گرفته بود مردم را برخیزش و قیام آماده کرد. این در حالی بود که مظفرالدین شاه برای بار سوم به اروپا رفت.

سوم:

«نارضایتی مردم ایالت‌ها»

۳-۱: در ایالت‌ها نیز نارضایتی مردم آشکارا خود را نشان داد. در این راستا شلاق خوردن سه تن از علمای کرمان که با فرقه شیخیه مقابله می‌کردند و اخراج آنان از آن شهر محور اصلی سخنرانان و روحانیون به ویژه در تهران بود که برای حفظ تشیع در برابر فرقه‌های ساختگی به پا خاسته بودند.

چهارم:

«ماجرای بانک استقراضی روس»

۴-۱: روس‌ها در یک قبرستان متروکه ساختمان بانک استقراضی روس را بنا نهادند که با اعتراض و مخالفت آیت الله طباطبائی روبرو شد و در این زمینه یک اعتراض مردمی شکل گرفت و مراجع نجف نیز در جریان این موضوع قرار گرفتند.

۴-۲: آیت الله طباطبائی و آیت الله بهبهانی و روحانی دیگری به نام میرزا مصطفی آشتیانی به همراه مردم تهران در یک شورش عمومی ساختمان بانک را با خاک یکسان کردند.

پنجم:

«فلک شدن بازرگانان»

۵-۱: در همین زمان نفت و قند از روسیه وارد می‌شد چون روسیه با ژاپن ۱۹۰۵ - م در جنگ بود نفت و قند گران شده بود. شعله‌های اعتراض مردم را برانگیخت.

۵-۲: مردمی که در اعتراض به گرانی‌ها در مسجد شاه گرد آمده بودند با توطئه امام جمعه درباری وقت به خشونت کشیده شد و مأموران با چوب و چماق به جان مردم افتادند که با پیشنهاد آیت الله طباطبائی و روحانیون دیگر با حالت اعتراض در حرم حضرت عبدالعظیم تحصن کردند.

ششم:

«مهاجرت صغری»

۶-۱: مهاجرت مردم به شهرری و تحصن در حرم حضرت عبدالعظیم به مهاجرت «صغری» مشهور است این مهاجرت اولین اتحاد نیروهای ضد استبداد بود.

۲-۶: از آنجا که درباریان فاسد مانع رسیدن خبرهای درست به مظفرالدین شاه بودند. مهاجران خواسته‌های خود را از طریق سفیر عثمانی به گوش شاه رساندند. مهمترین آن خواسته‌ها به شرح زیر است:

الف: ایجاد عدالت خانه «دادگستری» در همه شهرها برای رسیدگی به شکایات مردم و برقراری عدالت در جامعه.

ب: عمل به قانون اسلامی به طور دقیق و به دور از ملاحظات شخصی.

نکته: مظفرالدین شاه و عین الدوله با خواسته‌های مردم موافقت کردند لذا مهاجرت پس از یکماه خاتمه یافت.

هفتم: «مهاجرت کبری»

۱-۷: عین الدوله که در جریان مهاجرت کبری وعده‌های دروغ داده بود در صدد ایجاد اختلاف بین مشروطه خواهان بود. بی‌اعتنایی عین الدوله به خواسته‌های مشروطه خواهان قیام را بر افروخت در جریان تظاهرات و اعتراضات مردمی طلبه‌ای به شهادت رسید که خشم مردم را برانگیخت.

۲-۷: عین الدوله از علماء خواست به خانه‌هایشان بروند تا خواسته‌های آنان عملی شود. اما رهبران مردم تصمیم گرفتند این بار در اعتراض به اقدامات دولت به شهر مقدس قم مهاجرت کنند. چون این مهاجرت گسترده‌تر بود به مهاجرت «کبری» معروف شد.

هشتم: «تحصن در سفارت انگلیس»

۱-۸: عده‌ای از مشروطه خواهان به باغ انگلیس رفته و در آنجا به بست نشستند. البته می‌توانستند بدون بست نشینی به خواسته‌های خود برسند زیرا بست نشینی حسب معمول در مساجد و زیارتگاهها و اماکنی صورت می‌گرفت که جنبه مردمی و اجتماعی داشت.

۲-۸: در جریان نهضت مشروطه روس‌ها علناً با آن مخالفت می‌کردند در حالی که انگلیسی‌ها به صورت ضاهر از مشروطه خواهان حمایت می‌کردند. آنان می‌بایست از تجربه نهضت تنباکو عبرت لازم را می‌گرفتند و از پیچیدگی سیاست استعماری انگلیس غافل بودند.

نهم: «پیروزی نهضت و تشکیل مجلس شورای ملی»

۹-۱: علاوه بر مهاجرت علمای تهران به قم علمای مراکز ایالات و شهرستان‌ها نیز به نهضت مردمی پیوستند و در این راستا حضور شیخ فضل الله نوری روحانی طراز اول تهران در کنار آیت الله طباطبائی و آیت الله بهبهانی بر انسجام قیام افزود.

نکته: با اعلام آمادگی حکومت برای شنیدن خواسته‌های مردم و مشروطه خواهان نیز خواسته‌های خود را به شرح زیر اعلام کردند.

الف: بر کناری عین الدوله از صدارت. ب: فراهم کردن زمینه بازگشت مهاجران به تهران ج: ایجاد عدالت خانه د: تشکیل دارالشورا (مجلس نمایندگان)

۹-۳: مظفر الدین شاه تسلیم خواسته‌های مردم شد و عین الدوله را برکنار کرد و فرمان مشروطیت را در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵هـ-ش صادر کرد در همین موقع اولین دوره نمایندگان مجلس شورای ملی با حضور نمایندگان تهران تشکیل شد.

۹-۴: عده‌ای از سیاستمداران مشروطه خواه به تدوین قانون اساسی پرداختند (به پاورقی صفحه ۱۱۱ توجه کنید) قانون اساسی با عجله نوشته شد و به امضاء مظفرالدین شاه رسید اما پس از ده روز از امضای قانون اساسی درگذشت.

۹-۵: مردم استبداد زده ایران با بهره‌گیری از اندیشه سیاسی عالمان بزرگ دینی - کوشش فرهیختگان جامعه و مجاهدت مردم به حکومتی دست یافت که می‌بایست بر اساس قانون اداره شود.

یکم: «مشروطه در دوره محمد علیشاه» «محمد علیشاه»

۱-۱: محمد علیشاه جانشین مظفر الدین شاه نمی‌خواست در برابر قانون اساسی و مجلس شورای ملی تمکین کند لذا در جشن تاجگذاری از اشراف و دولت‌های خارجی دعوت کرد اما از نمایندگان مجلس شورای ملی دعوت نکرد. این اولین بی‌اعتنایی و مخالفت او با مجلس بود.

۱-۲: اختلاف و کشمکش شاه و مجلس تداوم یافت و سرانجام او مجلس را به توپ بست.

دوم:

«تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلافات»

۱-۲: قانون اساسی اولیه در حقیقت نظام نامه‌ای بود که اداره امور مجلس و حدود آن را مشخص می‌کرد. از تکالیف دولت به ملت و بالعکس سخنی به میان نیامده بود لذا لازم بود متممی بر آن نوشته و تکمیل می‌شد. به همین سبب کمیسیونی ۶ نفره برای تدوین قانون اساسی تشکیل شد.

۲-۲: با تلاش آیت الله شیخ فضل الله نوری در اصل دوم متمم قانون اساسی اصلی به تصویب رسید که در هر دوره مجلس پنج نفر از مجتهدان که با اقتضاهای زمان آگاه باشند به عنوان عضو در مجلس شورای ملی شرکت می‌کردند تا بر قوانین مصوب نظارت کنند که خلاف قواعد اسلامی و دستورهای شرع نباشد.

۳-۲: در فاصله تدوین متمم قانون اساسی اختلافات مشروطه خواهان از یک سو و مخالفت محمد علیشاه از سوئی دیگر اوضاع را آشفته‌تر کرد. شیخ فضل الله نوری نیز به دلیل نفوذ غرب گرایان و انحراف مسیر اسلامی و ملی از صف مشروطه خواهان جدا شد و خواهان «مشروطه - مشروعه» شد.

سوم:

«خودداری محمد علیشاه از امضای متمم قانون اساسی»

۱-۳: محمد علیشاه از امضای متمم قانون اساسی خودداری کرد. این برخورد مردم را به هیجان آورد. ضمن بستن بازارها هزاران نفر به مجلس شورای ملی هجوم بردند. مردم شهرهای دیگر چون اصفهان - شیراز - رشت و کرمان با مردم تهران هم صدا شدند.

۲-۳: مراجع نجف اشرف طی تلگرامی به نصیحت شاه پرداختند در چنین شرایطی شاه در شهریور ۱۲۸۵ هـ-ش

به ناچار متمم قانون اساسی را امضاء کرد.

چهارم:

«اهداف انگلستان و روسیه برای مداخله در امور نهضت»

۱-۴: روس‌ها به دلایل زیر با نهضت مشروطه مخالفت می‌کردند.

الف: جلوگیری از نفوذ انگلیس که در لباس مشروطه خواهی از مشروطه طلبان حمایت می‌کرد.

ب: پیش گیری از قیم ملت‌های قفقاز برای گرفتن آزادی تحت تأثیر پیرزوی مشروطه خواهان در ایران.

ج: کمک به محمد علیشاه که طرفدار روس‌ها بود.

۲-۴: انگلیس‌ها به دلایل زیر از نهضت مشروطه حمایت می‌کردند.

الف: افزایش اعتبار خود در ایران برای دستیابی به موقعیتی بهتر یا برابر روسیه.

ب: به قدرت رساندن مهره‌های انگلیسی در دستگاه حاکم و مجلس.

ج: محافظت از مرزهای هندوستان و سایر مستعمرات انگلستان در منطقه.

نکته: کمک‌های بی دریغ انگلیس به بست نشینان در سفارت آن کشور و تحت حمایت قراردادن چهارده هزار

نفر در سفارت به همین دلیل بود.

پنجم: «قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس»

۱-۵: حضور آلمان به عنوان یک قدرت در صحنه سیاست جهان و با در خطر قرار گرفتن مستعمرات روس و

انگلیس در مناطق دیگر دنیا توسط استعمارگر جدید یعنی آلمان سبب گردید که آنان اختلافات خود را کنار بگذارند.

۲-۵: بنابراین روس و انگلیس به موجب قرارداد ۱۹۰۷: ایران را تقسیم کردند. فرانسویان که از قدرت روز افزون

آلمان بیم ناک بودند با میانجیگری در این زمینه ایران را به سه منطقه تقسیم کردند. این عمل از برخورد احتمالی آنان

جلوگیری می‌کرد.

ششم: «اقدام انقلابی مردم و مجلس»

۱-۶: به محض اطلاع مردم ایران از عقد قرارداد ۱۹۰۷-م هیجان عمومی بر علیه دولت شکل گرفت. مجلس

شورای ملی که قبلاً از دریافت وام از دول خارجی مخالفت و رد کرده بود به اتفاق آرا با قرارداد ۱۹۰۷-م مخالفت و رد

کردند و برای حل مشکل به تأسیس بانک ملی اقدام کرد.

۲-۶: با اخراج نوز بلژیکی که امور مالی کشور را به عهده داشت که عملی خلاف اهداف استعمارگران بود

هنگامی که محمد علیشاه ساختمان مجلس را به توپ بست از او حمایت کردند و انگلیس نیز با سکوت خود به آن

رضایت داد.

هفتم:

«به توپ بستن مجلس و استبداد صغیر»

۷-۱: محمد علیشاه برای مبارزه با مشروطه خواهان میرزا علی اصغرخان امین السلطان را که در خارج به سر می‌برد ضمن دعوت به کشور او را به ریاست دولت برگزید تاباکمک او و روس‌ها بتواند نظام استبدادی را دوباره برقرار کند.

۷-۲: امین السلطان که سیاستی دو گانه و مشکوک در پیش گرفته بود به دست یکی از مشروطه خواهان ترور و به قتل رسید. چندی بعد که محمد علیشاه مورد سوء قصد قرار گرفت بهانه لازم برای تعطیلی مجلس را به او داد. لذا محمد علیشاه با تشویق سفارت روس دستور حمله به مجلس را داد.

۷-۳: به فرمان محمد علیشاه لیاخوف روسی که فرماندهی نیروهای قزاق را به عهده داشت مجلس را به توپ بست. تعدادی از نمایندگان و مردم به قتل رسیدند و به دنبال آن خانه‌های مشروطه خواهان غارت شد و مأموران به دستگیری مشروطه خواهان پرداختند.

۷-۴: آیت الله سید محمد طباطبائی و آیت الله سید عبدالله بهبهانی دستگیر شکنجه و تبعید شدند. میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل - ملک المتکلمین و سید جمال الدیو واعظ اصفهانی اعدام شدند. برخی دیگر چون تقی زاده به سفارت انگلیس پناهنده شد و مجدداً حکومت استبدادی برقرار گردید.
نکته: این دوه کوتاه یک ساله به استبداد صغیر معروف شد.

هشتم:

«مقاومت مردم»

۸-۱: پس از به توپ بستن مجلس جمعی از غرب گرایان از هر طریق ممکن خود را به اروپا رساندند و در شهرهائی چون پاریس - لندن - استانبول و کشور سوئیس محافل سیاسی به راه انداختند و این در حالی بود که مردم و علماء در داخل کشور به مقاومت پرداختند.

۸-۲: مقاومت مردمی در تبریز آغاز شده بود و مجاهدان به رهبری ستارخان و باقرخان ۹ ماه در مقابل دشمنان مشروطه مقاومت کردند. در این زمینه حمایت مراجع تقلید نجف چون آیت الله محمد کاظم خراسانی - آیت الله سید

عبدالله مازندارنی و آیت الله حاج میرزا حسن خلیلی تهرانی از مشروطه خواهان در برابر حکومت استبدادی بسیار مؤثر و چشمگیر بود.

۳-۸: با ایستادگی و مقاومت مردم تبریز از دیگر نقاط ایران چون اصفهان - فارس - گیلان و ... که وارد صحنه شدند و حکومت محمد علیشاه را سخت در تنگنا قراردادند و این در حالی بود که نیروهای مشروطه خواه از اصفهان - بختیاری و گیلان وارد تهران شدن و نیروهای دولتی را شکست دادند و با پناهندگی محمد علیشاه به سفارت روسیه حکومت استبدادی او به پایان رسید.

نهم: «دوره دوم مشروطه ۱۲۸۸ - ۱۲۹۳» «دوره نیابت سلطنت»

۱-۹: دوره دوم مشروطه با فتح تهران آغاز شد و دارای دو ویژگی بارز بود.

الف: اختلاف شدید بین طرفداران مشروطه ب: مداخله آشکار و سلطه گرایانه روس و انگلیس در سرنوشت

ایران

۲-۹: پس از فتح تهران مجلس فوق العاده با شرکت رؤسای مجاهدان - شاهزادگان - اعیان و وکلای سابق

مجلس شورای ملی تشکیل شد (۲۲ نفر) و به اتفاق آرا محمد علیشاه را از سلطنت خلع و احمد میرزا ولیعهد را به سلطنت برگزیدند.

۳-۹: با تشکیل دولت جدید جمعی از مستبدان و مرتجعان به مقامهای دولتی رسیدند که سبب خشم مشروطه

خواهان به ویژه تبریز شد. افرادی نظیر ستارخان و باقرخان و جمعی دیگر چون ملاحظه کردند که دشمنان دیروز مشروطه دوباره زمامدار شدند بسیار ناخشنود و معترض بودند.

نکته: مشروطه خواهان خواستار اخراج افراد تندرو نظیر تقی زاده و ... از مجلس شدند.

دهم: «شهادت شیخ فضل الله نوری»

۱-۱۰: با پیروزی مشروطه خواهان مخالفان واقعی مشروطیت نه تنها مجازات نشدند بلکه در صف اول

زمامداری و حکومت قرار گرفتند. محمد علیشاه بدون محاکمه حتی با پرداخت حقوق به اُدسا در روسیه رفت.

۲-۱۰: تنها کسی که محاکمه و محکوم به اعدام شد شیخ فضل الله نوری مجتهد طراز اول تهران به سبب دفاع از «مشروطه - مشروعه» و مخالفت با قانون اساسی برگرفته از غرب اعدام شد. او در جریان نهضت تنباکو نماینده آیت الله شیرازی بود. اما پس از تسلط مشروطه خواهان خانه‌اش مورد تعرض مسلحانه قرار گرفت.

۳-۱۰: دولت روسیه به شیخ فضل الله نوری پیشنهاد داد که به سفارت روس پناهنده شود و یا چند سرباز روس به منزلش بروند اما شیخ فضل الله نوری هیچ کدام از درخواست‌ها را نپذیرفت. او در این مورد چنین گفت: «در مقابل مشیت الهی تسلیم صرف است» و در پاسخ به کسانی که در خواست‌های مشابه داشتند چنین پاسخ داد: «من راضی هستم روزی صد دفعه زنده شوم و کشته شوم اما پناهنده به اجنبی نشوم و بر خلاف امر شارع مقدس اسلام رفتاری نکرده باشم».

۴-۱۰: پیرم خان ارمنی که با پیروزی مشروطه خواهان مدارج ترقی را به سرعت طی کرده بود. مأمور دستگیری شیخ فضل الله نوری شد و طی یک محاکمه فرمایشی به شهادت رسید.

۵-۱۰: بسیاری از مورخان شهادت او را فجیع‌ترین اعمال مشروطه خواهان دانستند و عده‌ای دیگر اعدام او را جبران شکست در نهضت تنباکو می‌دانند.

یازدهم: «تشدید اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان»

۱-۱۱: دومین دوره مجلس شورای ملی که با اختلافات و درگیری‌ها مواجه بود در حزب «اعتدالیون» و «دمکرات‌ها» که اکثریت نمایندگان مجلس را تشکیل می‌دادند شدیداً با یکدیگر به رقابت پرداختند.

۲-۱۱: هر کدام از دو حزب اعتدالیون و دمکرات در اداره امور نظرات مختلف داشتند به شرح زیر:

الف: اعتدالیون مذهب را سدی محکم و در دستور کار خود قرار دادند. سید محمد طباطبائی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناس این حزب بودند.

ب: دمکرات‌ها به رهبری سید حسن تقی زاده بر جدائی دین از سیاست تأکید داشتند تا مشروطه را از جنبه‌های دینی تهی کنند و نهضت را از آرمان‌های اصلی آن دور سازند.

نکته: درگیری طرفین جوّ ترور و وحشت را بر جامعه حاکم کرد. نخست سید عبدالله بهبهانی توسط دمکرات‌ها ترور شد، تقی زاده متهم به دست داشتن در این ترور بود از کشور گریخت و سپس به فاصله کوتاهی چند تن از دمکرات‌ها ترور شدند.

دوازدهم: «مجلس نوپای مشروطه و مداخله بیگانگان»

۱-۱۲: دوره دوم مجلس شورای ملی برای اصلاح امور کشور عده‌ای کارشناس از آمریکا برای اداره «دارائی» و «خزانه داری کل» و یک نفر فرانسوی برای «دادگستری» و چند نفر سوئدی برای «ژاندارمری» استخدام کرد. معروف‌ترین چهره از این دست مورگان شوستر آمریکائی بود.

۲-۱۲: مجلس شورای ملی اختیارات وسیعی به مورگان شوستر داد. او شروع به اصلاحات دامنه داری در امور مالی و گمرکات کرد چون اقدامات او موجب منسجم شدن دستگاه اقتصادی کشور میشد روس‌ها و انگلیس‌ها را سخت عصبانی کرد. لذا روس‌ها طی خطاری «ولتماتوم» دولت ایران را تهدید کرد که اگر در ظرف چهل و هشت ساعت به خواسته‌های روسیه عمل نشود ایران را اشغال خواهند کرد.

۳-۱۲: درخواستهای روسیه به شرح زیر بود:

الف: اقدامات شوستر متوقف و او از ایران اخراج شود.

ب: بدون موافقت روسیه و انگلیس از استخدام اتباع خارجی در ایران خودداری شود.

ج: هزینه نگاهداری قوای روسیه را دولت ایران باید پرداخت کند.

۴-۱۲: دولت روسیه بلافاصله پس از پایان مهلت ۴۸ ساعته نیروهای خود را وارد ایران کرد. این اقدام روسیه مجلس و دولت را در مقابل یکدیگر قرار داد. مجلس شورای ملی اخطار دولت روسیه را ردّ کرد ولی صمصام السلطنه و نایب السلطنه وقت «ناصر الملک همدانی قره گوزلو» از ترس اشغال پایتخت تسلیم شدند و مجلس شورای ملی را منحل کردند.

۵-۱۲: بدین ترتیب سلطه جوئی و دخالت‌های دولتین روسیه و انگلیس در اداره کشور مانع از آن شد که مجلس شورای ملی نپوا بتواند برای سازمان دادن به اوضاع کشور در زمینه‌های مالی - نظامی و اداری اقدام مؤثری انجام دهد.

۶-۱۲: اقدامات سلطه گرایانه دولتین روسیه و انگلیس واکنش‌های شدید مردمی را به شرح زیر برانگیخت:

الف: مردم ایران به خصوص زنان با شعار «یا مرگ یا استقلال» به مجلس حمله بردند.

ب: علمای مذهبی در ایران و عتبات عالیات طی تلگراف‌هایی مردم را به مقاومت دعوت کردند.

ج: آیت الله آخوند خراسانی مرجع بزرگ شیعیان تصمیم گرفت به سوی ایران حرکت کند اما در شب قبل از

حرکت به طرز مشکوکی از دنیا رفت.

«دو نکته بسیار مهم»

نکته اول: دولت سلطه گر روسیه با استفاده از فرصت بدست آمده مقاومت تبریز و مشهر را در هم شکست و

مرقد مطهر امام هشتم (ع) را به توپ بست و در آذربایجان و خراسان نیروهای خود را طبق قرارداد ۱۹۰۷ مستقر کرد.

نکته دوم: دولت استعمارگر انگلستان نیز برای آنکه از رقیب عقب نماند عده‌ای از سربازان هندی را طبق همان

قرارداد ۱۹۰۷ در جنوب ایران و در منطقه نفوذ خود مستقر کرد.

نتیجه: اقدامات دو کشور استعمارگر و سلطه جوی روس و انگلیس دولت ایران را مجبور کردند که سیاست خود

را با اصول مرداد ۱۹۰۷ تطبیق دهد.